

Hüsnü Abdulkadir ÖZEL¹

ÖZET

XVIII. yüzyılın meşhur simalarından biri olan Koca Râğıb Paşa (ö. 1176/1762-1763), başarılı bir devlet adamı olduğu kadar mâhir bir şair ve münşî idi. Elsine-i selâseye vukufiyeti sayesinde sanatkârâne şiirler kaleme alıyor, nesir yazıları vücûda getirebiliyordu. Râğıb Paşa’nın bu çalışmaya konu olan *Münşeât*’ı, XVIII. yüzyıl Osmanlı bürokrasisinde yaşanan gelişmeler, Râğıb Paşa’nın biyografisi ve devrindeki önemli vakalar ile birlikte değerlendirildiğinde eserin tarihî bakımından ehemmiyeti anlaşılmaktadır. Râğıb Paşa’nın divitdâr ve mühürdârlığını yapmış olan Ahmed Nüzhet, Paşa’nın ölümünden sonra bu önemli eseri tertip etmiştir. Tertip edilen bu belge suretleri, Râğıb Paşa’nın, sadaret mektupçuluğu, reisülküttaplık, vezâret ve sadâret dönemlerinde kaleme aldığı önemli kayıtlardır. Ayrıca bu vesikalar araştırmacılar için hem edebî hem de tarihî bakımdan değerli bilgiler içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Koca Râğıb Paşa, münşeât, telhîsât, bürokrasi

KOCA RAGHIB MEHMED PASHA’S MÜNŞEÂTAND ITS HISTORICAL IMPORTANCE

ABSTRACT

Koca Raghıb Mehmed Pasha (d. 1176/1762-1763), who was one of the prominent figure in the eighteenth century, was not only a successful statesman but also a skillful poet and writer. Thanks to knowing triple-language (Persian, Arabic and Turkish) he could write artistic poems and build proses. Raghıb Pasha’s *Münşeât*, which is the title of this article, is understood in terms of its historical importance by evaluating it with the developments of the eighteenth century Ottoman bureaucracy, Raghıb Pasha’s biography and important historical events. This substantial work was collected by Ahmed Nüzhet, who was his servant, after Raghıb Pasha’s death. This collected documents was written by Raghıb Pasha when he was a grand-vizeral secretary, the head of the scribes (the chief of the men of the pen), vizier and grand-vizier. In addition these documents contain significant informations for the researchers in terms of literary and history.

Key Words: Koca Raghıb Pasha, münşeât, telhîsât, bureaucracy

¹ Arş. Gör., İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, husnuozel@aydin.edu.tr

Giriş

Yüzyıllar boyunca geniş bir coğrafyaya hükmetmiş Osmanlı Devleti'nden tevarüs eden yazma eserler arasında en yaygın örneklerden birisi mecmualardır. Edebî bir dil ve üslupla nesir olarak kaleme alınan, hususî veya resmî yazışmalar içeren münşeâtlar, bu mecmualar arasında geniş yer tutar. Eğer münşî hem devlet adamı hem de bürokrat, şâir veya âlim ise eseri, kendi yaşamına dair bilgilerin yanı sıra devrin edebî, tarihî ve bürokratik durumu hakkında da çok yönlü bilgiler içerir.

Osmanlı dönemine ait münşeât mecmualarının bilinen ilk örnekleri XV. yüzyıla ait olmasına rağmen (Erzi-Lugal, 1956; Unan, 2014), bu gelenek özellikle kadim Türk-İslam ve Eski İran kültüründen gelmektedir (İnalçık, 2015, s. 413). XVI. yüzyılda –özellikle I. Süleyman (1520-1566) devrinde- bürokraside kalemiye sınıfı, belirginleşmeye başlayarak, kendi bünyesinde dallara ayrılmış ve XVIII. yüzyılda da gelişimine devam etmiştir. Bu süre zarfında kalemiye mensubu bürokratların yanı sıra önemli edebî simalar ve ulema da münşeât mecmuası kaleme almıştır (Derdiyok, 1999, (9), s. 731-740; Gültekin, 2015, s. 55-98, 100-180). Bununla beraber Osmanlı Devleti'nde bürokratik açıdan metin inşasının önemi, devletin sonuna kadar devam etmiştir. Yalnızca XIX. yüzyıldan harf inkılabına kadar inşâ, kitâbet ve münşeât ile alakalı yüzlerce matbu eser vücûda getirilmiştir (Özarlan, 2007, (34), s. 63-78; Gültekin, 2015, s. 232-242). Bu bilgiler ışığında münşeât geleneğinin, Osmanlı Devleti'nde yüzyıllar boyunca bilhassa kalemiye ve mülkiye sınıfına entelektüel zemin hazırlamada etkin rol oynadığı söylenebilir.

Münşeât, maruz kalınan herhangi bir duygu veya düşünceyi aktarma, diğer bir ifadeyle hitap edilmek istenen kişiye meramını anlatma amacıyla, meydana getirilen her türlü resmî ve hususî yazıyı kapsayan bir türdür. Birçok araştırmacıya göre (Aynur vd, 2012) münşeâtlar, içeriklerinin zenginliği itibariyle Osmanlı edebiyatının “*kurkambar*”ı olan mecmuâların bir parçası niteliğindedir. Münşeât mecmuâları içinde, çeşitli mektuplarla beraber hatt-ı hümayûn, nâme-i hümayûn, buyuruldu, telhîs, müzâkerât, ve takrîz suretleride mevcut olabilir (Kütükoğlu, 2013, s. 221). Bu yüzden münşeâtlar, sadece şahsî mektupların bulunduğu mecmua olarak sınırlandırılmamalıdır.

Bekir Kütükoğlu; bir makalesinde (Kütükoğlu, 1994, s. 217-218), münşeât mecmualarının muhteviyatını diplomatik ve aynı zamanda tarihî bakımdan üç kısımda değerlendirmiş olup, şu şekilde özetlenebilir:

- 1- Nazım ve nesir alanında mâhir edebî simalar veya bunlar adına başkaları tarafından “cem ü tertib” edilmiş münşeât mecmuaları.
- 2- Devletin siyasi ve idari işleyişi bakımından fevkalade ehemmiyeti haiz belge suretleri içeren münşeât mecmuaları.
- 3- Divan-ı Hümayûn ve Defterdarlık kalemlerinde vazife yapacak kâtiplere inşâ sanatının püf noktalarını gösteren talimî-didaktik münşeât mecmuaları.

Râgıb Paşa'nın *Münşeât*'ı, yukarıdaki üç özelliği üzerinde taşıması bakımından dikkat çekmektedir. XVIII. yüzyıl Osmanlı Sahası Türk Edebiyatı, hikemî üslubunun önemli temsilcisi Râgıb Paşa, hem nazım hem de nesir alanında ustadır. Aynı zamanda bu münşeâtın içerisinde devletlerarası ilişkilere ve Osmanlı teşrifatına dair çok önemli belge niteliği taşıyan yazışmalar bulunmaktadır. Devletlerarası ilişkilere, Osmanlı

teşrifatına ve bürokrasisine dair önemli yazıların bu eserde bulunması, Paşa'nın kendisinden sonra yetişecek kalem ehli kâtiplere de inşâ sanatını öğretmesi bakımından talimî/didaktik özellik taşımaktadır. Bununla beraber Râgıb Paşa'nın *Münşeât*'ında bulunan belge suretlerinin rastgele tertip edilmediği ve "muhtemelen Ahmed Resmî gibi reisülküttablar ve sadrazam olmayı hedefleyenler için hem üslup, hem hariciye konusunda elkitabı işlevi gör(düğü)" (Aksan, 1997, s. 17) anlaşılmaktadır. Aynı zamanda dönemin en parlak şahsiyetine ait belgelerle, kendisinden sonra gelecek vadeden devlet adamı adayları için de bir başvuru kaynağı olma özelliği gösterdiği muhakkaktır.

Münşeât'ın önemli kısmı telhislere aittir. Telhis; kelime kökeni itibarıyla özetlemek, hülâsa etmek anlamı taşıyan "lahhasa" kökünden türemiştir (Pakalın, 1983, (3), s. 449). Osmanlı diplomatiğinde bu kavram, sadrazamın bir konuyu, kısa ve anlaşılır haliyle padişaha arz etmek için özetlediği (*briefing*) resmî belge olarak bilinmektedir ve arz edilecek konunun özeti (*muhtasar*) mahiyetindedir. Yani XVIII. yüzyılda "Paşa Kapısı" olarak yeni halini alan sadrazam divanında tafsilatlı bir şekilde masaya yatırılan konular bir sonuca bağlanmakta ve sonrasında padişaha özet mahiyetindeki rapor arz edilmekteydi. Reisülküttab, sadrazam adına bir konuyu özetleyeceği telhisi hazırlarken "amedî" kalemle beraber çalışmaktaydı. Tayinler ve önemli konuları içeren telhisleri âmedî kalemle hazırlamaktaydı. Çok gizli olan meselelerle ilgili telhisleri de reisülküttab bizzat kaleme alabilirdi. Sıradan meseleler ise sadaret mektupçusuna bağlı kalemde yazılmaktaydı (Ahışhalı, 2001, s. 150). Örneğin, 1153-1154 tarihlerinde Sadrazam Çırağan Sahilsarayında Nemçe murahhası ve Moskov elçilerini karşılamış, mükâlemenin sonunda sulh kararlaştırılmış ve bazen sadrazam kendisi bazen de Reisülküttab olan Râgıb Efendi bu görüşmede alınan kararları "temessük"le Sultan I. Mahmud'a arz etmiştir (Oral, 1966, s. 33, 59, 68, 73 vd).

Eserin Müellifi, Telif Sebebi ve Telif Tarihi

Râgıb Paşa'nın *Münşeât*'ını onun adına derleyen Ahmed Nüzhet, eseri III. Mustafa Dönemi'nde hazırladığını, Paşa'nın Rakka ve Halep Valiliği sırasında divitdârlığını, sadrazam olduktan sonra vefatına kadar da mühürdârlığını yaptığını *Dibâce* bölümünde ifade etmektedir. Ayrıca Ahmed Nüzhet, eseri derlediği zamanda, Ahmed Resmî Efendi'nin Sadaret Mektupçusu olduğunu bildirdiğinden *münşeâtın* 1177/1763-1764 tarihinde yazıldığını söyleyebiliriz (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 2b). Ahmed Nüzhet *Dibâce*'de bunları açıkladıktan hemen sonra, Paşa'dan bizzat duyduklarından ve Ahmed Resmî Efendi'nin de *Sefinetü'r-rü'esâ* isimli eserinden istifâde ederek Râgıb Paşa'nın kısaca özgeçmişini vermiştir (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 1b-5a). Bununla beraber Râgıb Paşa vefât etmeden önce mektup ve telhislerini Ahmed Nüzhet'e "cem' ü tertîb" etmesini söylemiş olabileceği ihtimali de mevcuttur (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 2b).

Eserin İsmi Meselesi ve Nüshaları

Râgıb Paşa'nın diğer eserleri gibi *Münşeât*'ı da istinsah bakımından çok geniş hacimlere ulaşmış, hatta XIX. yüzyılda *Dîvân*'ı (*Dîvân-ı Râgıb*, 1253) ile birlikte Bulak'ta basılmıştır. Bunun bir neticesi midir bilinmez, eseri istinsah eden müstensihler ismini farklı farklı koyma tercihiyle bulunmuştur. *Münşeâtın* çeşitli isimlerle anılması,

istinsah edilen nüshalarda Râgıb Paşa'nın diğer eserlerinin de mevcut olmasından kaynaklanabilir. Nitekim her ne sebeple olursa olsun mevcut nüshalara bakıldığında görülecektir ki bu eser, *Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, *Münşeât*, *Telhîsât*, *Telhîsât ve Münşeât*, *Telhîsât-ı Koca Râgıb Paşa*, *Külliyât-ı Râgıb Paşa*, *Münşeât-ı Râgıb*, *Münşeât*, *Münşeât Mecmu'ası* (içinde ayrı olarak), *Dîvân-ı Râgıb*, *Münşeât-ı Mergûb*, *Külliyât ve Münşeât-ı Râgıb Paşa*, *Bazı Âsâr-ı Râgıb Paşa*, *Dîvânçe-i Râgıb*, *Înşâ ve Dîvân-ı Râgıb Paşa* vs. gibi birçok farklı başlıkla anılmaktadır (Özel, 2014, XXXVIII-LVIII). Aynı zamanda mevcut nüshalarda bulunan belgeler sıralama bakımından bir bütünlük arz etmez. Ayrıca yalnızca bir nüshada bulunan "unic" belge suretleri de mevcuttur (*Telhîsât*, vr. 60b-61b; *Eski Tarz Mektup Suretleri*, vr. 74a; *Münşeât-ı Râgıb*, vr. 23a-24a; *Münşeât*, vr. 57b-60a).

Mevcut nüshalar arasında, sadece münşeatin olduğu müstakil ciltlerin yanı sıra, bazı nüshalar *Dîvân-ı Râgıb* adı altında Paşa'nın *Dîvân*'ı ile birlikte toplanmış haldedir. Fakat yukarıda da görüleceği üzere eserin sadece "*Telhîsât*" olarak birçok yerde mevcut bulunması isim bakımından eksikliklerdir. Buna karşın Osmanlı bürokrasisinde münşeât türünün, tüm resmî/husûsî belge ve mektup çeşitlerinin toplanabileceği bir mecmua türü haline gelmiş olması bu eserin isminin sadece "*Münşeât*" olmasına yeterlidir. Çünkü eserin tamamı düşünüldüğünde içinde telhislerin yanı sıra birçok mektup ve resmî yazı sureti bulunmaktadır. Nitekim eseri Râgıb Paşa adına tertip eden Ahmed Nüzhet'in *Dîbâce*'sine bakıldığında, Paşa'nın sadece manzum eser müellifi değil, aynı zamanda mensur eser müellifi yani münşî olduğundan bahsedilmiştir (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 2b).

A. Eserin Muhtevâsı

a. Râgıb Paşa'nın Reisülküttap Olmadan Önceki Yazıları

1110/1698-99 senesinde İstanbul'da dünyaya geldiği kabul edilen Râgıb Paşa'nın asıl adı Mehmed'dir. Hayatının büyük bir bölümünde kullanacağı "Râgıb" mahlasını küçük yaşta ilme, inşâ ve edebiyata gösterdiği rağbetten dolayı kazanmıştır. Babası Defterhâne kâtiplerinden Şevkî Mehmed Efendi'dir. İyi bir eğitim aldıktan sonra Defterhâne'de kâtip olarak yetişmeye başlayan Râgıb burada inşâ sanatını öğrenmiştir. Râgıb Mehmed, edebî hayatında hep hikemî tarzın kurucusu Nâbi ekolünü takip etmiş ve genelde eserlerini o çizgide oluşturmuştur. Nitekim münşeâtında mevcut bir mektupta bu etki açıkça fark edilmektedir. O, 1732-33 yılında Herat'ta bulunan Nâdir Şah (Tahmasb Kulu Han)'ın nedimi Mirza Zeki'ye cevaben yolladığı mektubunda Nâbi'den alıntıyla muhatabına nükteli göndermelerde bulunmuştur. Râgıb Efendi, bu esnada Bağdat Defterdârı'ydı ve Mirza Zeki'nin mektubundaki tavırlarını "*ucb u nahvet ü gurûr*" olarak nitelendiriyordu ve akabinde Nâbi'nin hikemî üslûbuna benzer bir şekilde onu uyarıyordu:

"Pek de magrûr olma kim meyhâne-i ikbâlde
Biz hezârân mest-i magrûrun humârın görmüşüz"

Ayrıca Râgıb Efendi, bu mektubunda Sultan I. Mahmud'un devlet makamlarına tayin ettiği komutanlara (Serasker Topal Osman Paşa ve Bağdat Vâlisi Ahmed Paşa) güveniyordu ve Nâdir Şah tarafına gereken cevabın verileceğinden emindi

(*Münşeat ve Divân-ı Râgıb*, vr. 60a-62b; Haksever, 2009, 2(1), s. 24-31; Gültekin, 2015, 38, s. 61-70).

Râgıb Mehmed, Bağdat'a defterdâr olarak gönderilmeden önce kâtiplik, mektupçuluk, defter eminliği, ordu riyaseti vekilliği, cizye muhasebeciliği, murahhaslık vb. çeşitli görevlerde bulunmuş; Köprülüzâde Abdullah Paşa, Bağdat Valisi Ahmed Paşa ve Hekimoğlu Ali Paşa gibi muzaffer komutanların yanında hizmet ederek tecrübe kazanmıştır (Aydiner, 2007, (34), s. 403-404). Hatta yazdığı mektuplarla inşâ ilmine olan yatkınlığını göstermesi sonucunda, 1138/1726 yılında Herat'a Nâdir Şâh'a elçi olarak gitmeden önce Şah Tahmasb ile Devlet-i Aliyye arasında yapılacak müzakerelere kâtip olarak gönderilmiştir.

Râgıb'ın dış ilişkiler ile alakalı ilk teşebbüsleri olarak nitelendirilebileceğimiz bu vazifelerin kendisine ciddi tecrübeler kazandırdığı ve sadâret mektupçuluğu, reisülküttâplık gibi görevlere getirilmeden önce kendisine entelektüel bir zemin hazırladığı görülmektedir. Bu vazifeleri gerçekleştirirken kaleme aldığı sanatlı belgelerle göz dolduracak ve kalemiyedeki basamakları hızla tırmanacaktır.

Bağdat'ta üstlendiği başarılı görevlerin ardından Râgıb Efendi; sadrazam maiyetinde 1736'da başlayan Rus Savaşı'na gönderilmiş ve kısa sürede kalemiyede çok mühim bir basamak olan sadâret mektupçuluğuna getirilmiştir. Sadâret mektupçuluğunun ilk aylarında yani 1149 senesinin Ramazan ayında Sadrazam adına dönemin Darüssaade Ağası Hacı Beşir Ağa'ya Hırka-i Şerif odası yıkandıktan sonra gönderdiği hediye dolayısıyla teşekkür eden sanatlı bir mektup yazmıştır. Bu sırada ordu Rus savaşı dolayısıyla Babadağı Kışlağı'ndadır (*Telhîsât-ı Râgıb Paşa*, vr. 69a-70a; Aydiner, 2005, s. 88).

Öteden beri İran münasebetlerinde küçümsenmeyecek tecrübe kazanan Râgıb Mehmed, 1739'a kadar Osmanlı fetihleriyle dolu dönemde de Avusturya ve Rusya ile yapılan görüşmelerde merkez-ordu-sadrazam trafiğini reisülküttâp ile beraber başarıyla yürütmüştür.

Doğuda Nâdir Şâh tehdit oluştururken batıda ise Rusya Çariçesi Anna ile Avusturya İmparatoru VI. Şarl (Osmanlı eserlerinde Karoloş) gizlice anlaşarak ittifak kurup Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açmışlardı. Bu sırada, 1150 yılında Sadrazam İvaz Mehmed Paşa tarafından sadâret kaymakamlığına gönderilen, Tuna Nehri üzerindeki Ada Kale ve civar yerlerin fethini müjdeleyen mektubu, sadrazam mektupçuluğu esnasında kaleme almıştır. Bu kaime Adakale'yi sanatlı ve süslü anlatımlar ile betimlemiş; kalenin gerçekten de muhkem oluşunu abartarak İvaz Mehmed Paşa'nın başarısının önemini vurgulamıştır (*Münşeat ve Divân-ı Râgıb*, vr. 14b-17b). Bununla beraber Paşa'nın Belgrad ve Adakale zaferine dair müstakil bir risalesi de mevcuttur (Uzun, 2000). Ayrıca bu mektup, Vekayinüvis Subhî Efendi tarafından özetlenmiş ve *Târîh*'ine kaydedilmiş olarak görülmektedir (Aydiner, 2007, s. 449-450, 470-479). İleride de görüleceği üzere Subhî Efendi, *Târîh*'inin birçok yerinde Râgıb Paşa'nın *Tahkik ve Teyfik, Münşeat*'ından yer yer tam metin olarak kimi zaman ise bahisle istifade etmiştir (İzgöer, 2003, s. 113-124; Aydiner, 2007, s. 337-348).

Râgıb Efendi tarafından yazılarak, Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa adına 1151/1738-1739 Şaban ayında Nâdir Şâh tarafına gönderilen mektupta ise; batıda Avusturya üzerine seferde olunduğundan Osmanlı Devleti ve İran Osmanlı dostluk vurgusu yapılarak sulh amaçlanmaktadır (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 28a-30a; Aydın, 2005, s. 101). Mektuptaki “*mihr ü mahabbet, yek-cihetî vü uhuvvet, vifâk u ittihâd, tehâbb ü tevâdd, yek-cihetî vü ittifâk, yegâneğî vü ittihâd, hullet ü muvâhât, meveddet ü muvâlât*” ifadeleri dostluk vurgusunu ifade etmek için özenle seçilmiştir.

Sadrazam mektupçuluğu yaptığı döneme ait olan diğer bir mektup suretinde ise; Sultan I. Mahmud tarafından Ayasofya Cami içine yaptırılan latif kütüphâneye *Buhâri-i Şerif* hatmi sonrası Sadrazam ve Sultan'ın teşrifî sanatlı bir dille anlatılmaktadır. Buraya gelen heyetin içinde Râgıb Efendi de vardır ve kütüphanede mevcut Hz. Ali hattı *Mushaf-ı Şerif*'in ketebe kaydı oradaki âlimlere tartışma konusu oluşturmuştur. Mushafın ketebesinde “‘Ali bin Ebû Tâlib” yazmaktadır. Bu kaydın “‘Ali bin Ebû Tâlib” olarak da okunabileceği mutabakatına, Kadı Beyzâvî'nin “Ebû Leheb Suresi” tefsirinden referans gösterilerek varılmıştır (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 33a-34b; Aydın, 2005, s. 87). Bilindiği üzere Kadı Beyzâvî'nin tefsiri ve *Buhâri-i Şerif*, Osmanlı Sarayı'nda en çok başvurulan kaynaktır. Ayrıca Râgıb Mehmed'in Beyzâvî tefsirine tashih ve tahşiye ettiği sonuna yazmış olduğu Arapça imzadan anlaşılmaktadır (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 62b). Kendisi Arapça olarak *Sefînetü'r-Râgıb ve Defînetü'l-Metâlib* isimli ilmî ve ansiklopedik eseri vücuda getirmiştir. Bu eseri ile beraber Beyzâvî tefsirine yazdığı tashih ve tahşiyelerden Arapça'ya ilmî manada hâkim olduğu anlaşılmaktadır.

İlmî, edebî ve kültürel hassasiyete sahip Sultan I. Mahmud'un *Ruznamesi*'ne bakıldığında, padişahın neredeyse her Cuma Ayasofya'ya gittiği, burada Cuma namazını eda ettiği ve bazen de kütüphaneye teşrif ettiği gözlemlenmektedir (Oral, 1966, s. 54, 74, 80, 83, 85, 92, 102 vd.). Nitekim *Subhî Tarihi* (Aydın, 2007, s. 619-620) ve *Şemdanîzâde Tarihi*'nde (Aktepe, 1976, (I), s. 96); 1153 senesinde Ayasofya Kütüphanesi'ne, yine *Buhâri-i Şerif* kiraati için gidildiğini, burada bulunan kıymetli eserlerin toplam 4000 cilt olduğunu, Hz. Osman, Hz. Ali ve Meşhur Hattat Hâfız Osman'a ait çok kıymetli mushaf-ı şeriflerin mevcudiyetini öğrenmekteyiz.

b. Reisülküttâplık Dönemi Yazıları

Râgıb Mehmed, İran ve Avusturya-Rusya cephelelerinde gösterdiği diplomatik başarılar neticesinde 19 Zilkade 1153 tarihinde reisülküttâplığa terfî etmişti. *Münşeât*'ında bulunan ve bu çalışmada tespit edilebilen en çok belge sureti reisülküttâplık dönemine (1153/1741-1157/1744) aittir. Devletin protokol nizâmı, iç ve dış meselelerine dair 34 adet telhisi mevcuttur. Bunların 24'ü sosyo-kültürel ve teşrifat meselelerine aittir. Diğer 10 telhis ise Osmanlı Devleti'nin uluslararası ilişkilerine ve iç işlerine dair çok ehemmiyetli belgelerdir.

Râgıb Efendi, 1741-1744 yılları arasında reisülküttâplık yaptığında en önemli vazifelerinden biri “sadrazam/Paşa Kapısı ile saray arasındaki bürokratik bağlantının tesisi” idi (Ahışhalı, 2001, s. 179). Fakat direkt olarak padişah ile resmî yazışma yapamamasına rağmen reisülküttâp, sanatlı ve önemli yazılar içeren telhisleri sadrazam adına bizzat kaleme alabilmekteydi. Bununla beraber *Münşeât*'ında bulunan telhisleri de reisülküttâp olduğu dönemde sadrazam adına bizzat kaleme aldığı söylenebilir.

İlk telhis, padişahın bahar mevsiminde “tedâbîr-i hıfz-ı sıhhat” amacıyla tüketmesi için hazırlanan “şerbet-i haffû’t-terkîb ve latîfû’t-tertib” ile alakalıdır ve şerbetin her katresinin faydalı olması temennisiyle biter. Bu konu ile alakalı bir tane daha telhis vardır. Her ikisinde de padişahın sıhhati ile ilgili kelimeler özenle seçilmiştir (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 41b-42a; *Telhîsât-ı Râgıb Paşa*, vr. 12b-13a). Padişahın sıhhati ile alakalı olan diğer telhisler ise halvet, hacamat (fasd), padişahın hastalığı ve iyileşmesi ile alakalıdır (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 41a-44a).

Diğer üç telhisi, nakl-i hümâyûn başlığı altında değerlendirmek mümkündür (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 35b-37b). “Mehtâbdan kâm alamayarak dünyadan göçen” pâdişâh I. Mahmûd’un mimarî alanda mirası çok ciddi boyuttadır. Kendisinin yaptırdığı günümüze kadar gelen/gelmeyen birçok latîf kasırdan biri de Topkapı Sarayı’na çok yakın bir yerde sahile yakın Mahbûbiye Köşkü (Sayfiyesi)’dür. Padişah, bu köşk başta olmak üzere birçok köşke giderek vakit geçirmiştir (İnciciyan, 1956, s. 20-25; Hamadeh, 2010, s. 39-45; Kurtaran, 2014, s. 31-42). Yukarıda bahsi geçen üç telhis padişahın diğer saraylara nakli ile alakalıdır.

Mübârek günler veya vakalar olarak sınıflandırabileceğimiz; Ramazan’ın 25. günü, Kadir Gecesi, Ramazan, Kurban ve Nevruz Bayramları, müjdecibaşıyla beraber hac kafilesinin dönmesi gibi olaylarla alakalı telhisleri de mevcuttur (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 37b-41a, 47a-47b; Haksever, 2016, 2(1), s. 167-174). Başka bir telhis ise sadrazamın saraya davet edilmesi ve Ramazan ayı hilalinin görünüp görünmemesi ile alakalıdır (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 47b-48a; Tarım, 2006, s. 573-594).

Devlet teşrifatına dair diğer bir telhiste sadrazam, top dökümü ve dökülen toprakların ilk denemelerinin yapılması için Tophâne-i Âmire’de düzenlenen törene padişahı davet etmektedir. Telhiste padişahın “makarr-ı dil-keş-edâ-yı sâhil-serâlarından tevcih-i filika-i inâyet” yoluyla tören alanına saltanat kayığı ile davet edildiği görülmektedir (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 44b).

Osmanlı Devleti, Viyana’da yaşadığı bozgun (1683) ile birlikte Akdeniz’de birçok yerden geri çekilmek zorunda bırakılmıştır. Akdeniz sahillerinde kaybettiği önemli stratejik yerlerin geri alınması için III. Ahmed döneminde başlayan kalyon üretimi I. Mahmud döneminde de devam etmiştir (Bostan, 2010, s. 52-54). XVIII. yüzyılın başından itibaren Osmanlı donanmasında kalyon sayısı hızla artış göstermiştir. Donanma-yı Hümâyûn için inşa edilen *Tuhfetü’l-mülûk*, *Murâdiye*, *Feyz-i Hudâ*, *Mansûriye* ve *Mes’ûdiye* isimli beş yeni kalyon inşasının bitimi ve suya indiriliş töreni ise üç telhiste geçmektedir. İnşa edilen gemiler “kâlyon-ı kûh-nümûn ve kâlyon-ı kûh-endâm” şeklinde nitelendirilerek dağa benzetilmektedir. Ayrıca bu üç telhiste törenin hangi gün olacağı, kaçta başlayacağı ve nasıl gelineceği padişaha bildirilmiştir (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 45a-47a). Bu telhislerin ait olduğu I. Mahmud döneminde gerçekleşen 1736-1739 Osmanlı-Avusturya-Rus Savaşları’ndan Osmanlı Devleti’nin galip gelerek kazançlı çıkması, söz konusu kalyon gemilerinin etkisiyle gerçekleşmiştir.

Bir başka telhis, 1155/1742 yılında ikinci defa sadrazam olan Hekimoğlu Ali Paşa için düzenlenen “yemeklik” ziyafeti hakkındadır. Bu ziyafet Üsküdar’da bulunan Mehmed Paşa Kasrı’nda gerçekleşmiştir. Münşeâtta bulunan bu telhis, padişah

tarafından Hekimoğlu Ali Paşa'ya hediye edilen donanmış atın teşekkürü üzerine yazılmıştır. Râgıb Efendi söz konusu telhiste Hekimoğlu Ali Paşa'nın hizmetlerini, "Eşigünde kul olmak Mısır'a sultân olmadan yegdür" diyerek XVI. yüzyılın en önemli şâirlerinden Nev'î'nin meşhûr şiirine nazireyle süslemiştir (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 48a-49a). Bununla birlikte Hekimoğlu Ali Paşa'nın ikinci defa sadrazam olması üzerine Üsküdar'da düzenlenen bu ziyafet, Vekayinüvis Subhî Mehmed Efendi'nin *Târih*'inde (Aydiner, 2007, s. 749-750) daha tafsilatlı bilgilerle mevcuttur. Ayrıca telhiste tam olarak tarih geçmemesine rağmen *Subhî Tarihi* sayesinde ziyafetin 20 Safer 1155 tarihinde gerçekleştiği tespit edilmektedir.

Reisülküttabı ilgilendiren en önemli konulardan biri şüphesiz uluslararası ilişkiler ve iç meselelerle alakalı mutabakata varılan hususların sadrazam adına padişaha özetlenmesiydi. Râgıb Efendi'nin reisülküttablık yaptığı dönemde uluslararası ilişkilerin en parlak dönemlerinden birinin yaşandığı eserde bulunan haricî münasebetlere dair vesika suretinden anlaşılmaktadır. Bu gelişmeler; Avusturya (Nemçe) hududunda bulunan bazı görevlilerin vazifelerinin değişmesi, Avusturya Kralı VI. Şarl (Karoloş) ve Rus Çarıçesi Anna arasında gerçekleşen ittifakın neticesinde alınan bazı tedbirler, Nâdir Şâh adına İran'dan gelen Elçi Han ile gerçekleşen görüşmelerin neticesi, Nâdir Şâh'ın Câferî Mezhebi'ni beşinci hak mezhep olarak kabulü için gönderdiği nâmeler ve görevlendirdiği Nazar Ali Han vb. kimseler ile alakalı süreç (Gültekin, 2015, 76, s. 55-78), Kırım Hânı'nın payitahtta konuk edilmesi, Rusya esirlerinin teslimi, Doğu hududuna tayin edilenler, İtalya ile olan barış, Üçüncü zade Ömer Paşa ve Fatsalı Ahmet Ağa arasında gerçekleşen husumetin sonucunda yeni görevlendirme ve Rusya-İsveç arasında gerçekleşen barışın bildirilmesidir (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 51a-60a; *Telhîsât*, vr. 60b-61b).

Yukarıda belirtilen bazı telhislerin karşılığını *Subhî Tarihi*'nde bulmak mümkündür. Mesela Medine-i Münevvere'de tamir faaliyetlerinin ve İtalya ile sulh görüşmeleri Hicrî 1154 senesinde "Murâdiye" ve "Tuhfetü'l-mülûk" isiminde iki kalyonun denize indirilmesi aşamasında kurbanların kesilmesini ve padişahın tersaneye gelişini öğrenmekteyiz (Aydiner, 2007, s. 638-639, 642, 720).

Eserde İran ile yapılan görüşmeler hakkındaki detaylı telhisten başka bir de İran'a gönderilen mektubun sureti mevcuttur. Daha önce Nadir Şâh'ın teklif ettiği antlaşma maddelerinin Osmanlı Devleti'nde tartışılması Şeyhülislam Feyzullah Efendizâde Mustafa Efendi'nin bu husus hakkında görüş bildirmiş olması ve Münif Mustafa Efendi'nin İran'a murahhas tayin edilmesi bu mektupta geçen bazı önemli meselelerdir (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 23b-27b; Aydiner, 2007, 705-706).

Yukarıda bahsedilen H. 1156/M. 1743-1744 senesinde Rusya ve İsveç devletleri arasında gerçekleşen barışın, sadrazam tarafından öğrenilişi ve padişaha "arz u telhîs" ile bildirilmesi *Subhî Tarihi*'nde ele alınan konulardandır (Aydiner, 2007, s. 835). Ayrıca Râgıb Efendi'nin Safî Mirza ile alakalı Farsça mektubunu, Subhî Efendi, *Târih*'inde aynen nakletmiştir (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 21b-23b; Aydiner, 2007, s. 808-812). Bu durum devlet adamı ve vekayinüvis arasında cereyan eden bilgi alış-verişi açısından çok önemli ipuçları sunmaktadır. Aynı şekilde vekayinüvislerin, devletlerarası yazışmaları görebildiği hatta arzu ederse eserine aynen nakledebildiği anlaşılmaktadır.

Râgıb Efendi'nin bu yıllarda; İbn Haldun *Mukaddime*'si mütercimi, İmâm-ı Evvel Pîrîzâde Sâhib Mehmed Efendi ve Ordu Kadısı (sonrasında Şeyhülislam), aynı zamanda meşhur Şâir Fıtnat Hanım'ın babası olan Esad Efendi'ye gönderdiği düşünülen iki ayrı hususî mektup, onun sosyal ve ilmî ilişkilerine dair önemli kayıttır (*Münşeât ve Divân-ı Râgıb*, vr. 19b-20a, 34b-35a).

c. Valilikten Sadarete

İran'ın teklif ettiği Câferiye mezhebi ile alakalı hususta Darüssaade Ağa'sı Beşir Ağa ile yaşadığı tartışma sonucu reisülküttaptlıktan azledilerek vezirlik pâyesiyle Mısır'a vali atanan Râgıb Paşa, burada geniş imar ve tanzim faaliyetlerinde bulundu. Burada çektiği sıkıntıların sonucunda önce nişancılık için İstanbul'a, hemen sonra da muhassıl olarak gittiği Aydın'a varışını (1748) Rakka Valisi olan Vezir Mustafa Paşa'ya yazdığı mektup ile bildirmektedir. Bu mektubunda Mısır'da çektiği sıkıntılarla alakalı olarak;

“Kelâl geldi tasarrufdan Ümm-i Dünyâ'yı
Yeter şu Kâhire'nün kahrı azm-i Rûm idelüm”

meşhur dizelerini kaleme almıştır. Yaklaşık dört yıl Mısır'da vazife yapan Paşa, burada yaşadıklarını Yavuz Sultan Selim'in mustarip olduğu hastalığa benzetmiştir (*Münşeât-ı Râgıb*, vr. 23a-24a).

Râgıb Paşa, bu tarihten iki sene sonra da Rakka Valiliği'ne tayin edilmiştir (1164/1751). Aynı yıl içerisinde hâmisî Hekimoğlu Ali Paşa'nın üçüncü defa Sadrazam olmasına binaen inşâ ettiği mektupta sevincini şu dizelerle dile getirmiştir (*Münşeât ve Divân-ı Râgıb*, vr. 18a-19b):

“Virdi bezm-i şevke peygâm-ı kudûmun cûşlar
Oldı güller gibi leb-rîz-i tebessüm güşlar”

Râgıb Paşa, Mısır Valiliği'nin son dönemlerinden Rakka Valiliği'ne kadar (1747-1754 yılları arasında) Reisülküttap Abdullah Nâilî Efendi'ye bazı tavsiye ve ricalarını muhtevî birçok mektup inşâ ettiği görülmektedir. Ayrıca reisülküttaptlıktan sonra defterdarlığa tayin olunan (1754) Nâilî Efendi'yi tebrik için yazdığı bir mektup da mevcuttur. Bu mektupların kemiyet ve keyfiyetlerine bakılırsa iki devlet adamının aralarının iyi olduğu sonucuna varılabilir (*Telhîsât-ı Râgıb*, vr. 37a-42a; *Münşeât*, vr. 57b-60a; *Eski Tarz Mektup Suretleri*, vr. 74a).

Râgıb Paşa, Rakka Valiliği'nden sonra 1755 senesinde Halep'e vali olarak gönderilmiş ve eyaletlerde gösterdiği başarılar sonucunda Emir-i Hâc'lık vazifesiyle beraber Şam'a tayin edilmiştir. Fakat daha görevine başlamadan payitahta sadrazam olmak üzere çağırılmıştır (1170/1757). 1164/1751 senesinde hâmisî Hekimoğlu Ali Paşa'nın üçüncü defa sadrazam oluşunda yazdığı sevinç dizelerinin aynısını kendi sadrazamlığında payitahta gönderdiği mektuba derc etmiştir (*Telhîsât-ı Râgıb*, vr. 36a-37a).

Son olarak Râgıb Paşa'nın sadaret göreviyle Halep'ten İstanbul'a gelişini belirten telhîsin, sadrazamlığına ait ilk telhis olması kuvvetle muhtemeldir (*Münşeât*, vr. 41b-42a).

Râgıb Paşa'nın Sosyal Çevresi ve *Münşeât*'ına Etkisi

Osmanlı Devleti'nde teşrifat hayatı öneme sahiptir. Râgıb Paşa'nın reisülküttaplık yaptığı dönemde (1156/1743-44 senesi Ramazan Bayramı) teşrifatçı olan Âkif Mehmed Beyefendi, yaşanan teşrifat karışıklığı sonucunda görevinden azl edilerek idama mahkûm edilmiştir. Onun bu cezası Râgıb Paşa'nın araya girmesiyle sürgüne çevrilmiştir (Aydiner, 2007, s. 833-834). Râgıb Paşa, III. Mustafa döneminde (1757-1774) sadrazam iken idamdan kurtardığı Âkif Mehmet Beyefendi'ye devlet teşrifatını içeren *Târih-i Cülûs-ı Sultân Mustafa Hân-ı Sâlis* isimli eseri yazdırmıştır (Afyoncu, 2012, s. 20). Koca Râgıb Paşa'nın ölümünden sonra derlenen ve istinsah edilmeye başlanan *Münşeâtı* ile Âkif Mehmet Beyefendi'nin adı geçen teşrifat kitabı birlikte düşünüldüğünde, XVIII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde yaşanan bürokratik gelişim daha açık görülebilmektedir. Ayrıca bu iki eser Râgıb Paşa'nın devlet teşrifatına katkılarını da gösterir mahiyettedir.

Ahmed Nüzhet, eserin Dîbâce kısmında Râgıb Paşa için, "...müddet-i ömründe ekser evkâtı mütâla'a-i kitâba masrûf ve inân-ı inâyet ü himmeti semt-i ma'ârif ü mehâsine ma'tûf..." nitelemelerinde bulunur ve onun kitaba, kütüphaneye ve ilme ne denli vakit harcadığını nasıl önem attettiğini, yanında görev yapan bir müşahit olarak naklede (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 4b).

Ahmed Resmî Efendi ise; *Sefînetü'r-rüesâ*'sında, onu "*edîb ü lebîb*" bir şâir, "*bedî*" yani eşsiz bir münşî olarak nitelemiş; Arap dilindeki maharetini de yine onun gibi meşhur bir münşî olan Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1108)'yle özdeşleştirmiştir (İlgürel-Ahışhalı, 1992, vr. 62).

Dönemin devlet adamları ve münevverleri arasında karşılıklı eser ithafları da onların ilmî münasebetleri açısından ehemmiyetlidir. Örneğin, Ahmed Resmî Efendi daha önce farklı isimle adlandırdığı eserini Râgıb Paşa'nın tavsiyesi üzerine *Sefînetü'r-rüesâ* olarak değiştirmiş ve bir nüshasını Paşa'ya ithaf etmiştir (Kütükoğlu, 1994, s. 206). Aynı şekilde *Hamîletü'l-küberâ*'sını o zaman Rakka Valisi olan Râgıb Paşa'ya ve Râgıb Paşa'nın eserlerinden bolca alıntılar yapan Vekayinüvis Subhî'ye ithafı bu bağlamda önemlidir (Aycibin, 2002, 26 (XXII), s. 192).

Râgıb Paşa ile hâmisî olduğu Şâir Haşmet, Hoca Neşet ve Fıtnat Hanım arasındaki edebî münasebetler de önemlidir. Râgıb Paşa'nın Şâir Haşmet (ö. 1182/1768-69)'e tavsiyesi ile *Vilâdet-nâme*'sini yazdırması (Arslan-Aksoyak, 1994), Hoca Neş'et (ö. 1807)'in mektuplarının bulunduğu *Muharrerât-ı Husûsiyye-i Neş'et* isimli münşeâtının olması (İsen, 1998, (18), s. 191-192), Şâir Fıtnat Hanım ve Fıtnat'ın babası Şeyhülislam Esad Efendi ile arasındaki münasebetler bu bağlamda önemlidir. Nitekim Râgıb Paşa'nın Esad Efendi ile Ordu Kadısı olduğu dönemden beri iyi ilişkide bulunduğu münşeâtında bulunan mektupla aşikârdır.

Buna ek olarak Râgıb Paşa'nın müşeâtında tesbit edilen altı takriz, Paşa'nın ilmi yönünün çok yönlü ve kuvvetli olduğunu göstermektedir. Osmanlı ilim dünyasında en çok okunan tefsir olan *Beyzavi Tefsiri*'ne tashih ve haşiyelerde bulunması onun dini ilimlere, Tunusî'nin *Şerhi's-süllem fi'l-mantık*'ını okuması mantık ilmine, kasîde ve

aruz risalesi ile alakalı olarak eserlere takriz yazması edebiyata, Numan Efendi'nin hendeseyle dair risalesine yazdığı takriz ise matematik ilmine hâkimiyetini göstermektedir. Paşa'nın, bu takrizleri yazarken sanatlı olmasına ve yazdığı eserin hangi ilme ait olduğuna dair kelime seçiminde ilmî hassasiyet gösterdiği anlaşılmaktadır (*Münşeât ve Dîvân-ı Râgıb*, vr. 62b-64a).

Ayrıca bürokratik manada sıkı ilişkide olduğu Abdullah Nâîli Paşa ve Münif Mustafa Efendi ile münasebetleri yukarıda yeri geldiğinde değinilmiştir. Bunlar dışında Cezayirli Gazi Hasan Paşa, Hamza Hamid Paşa, Halil Hamid Paşa gibi devlet adamlarını da himaye ettiği bilinmektedir (Aydiner, 2007, 34, s. 405). Râgıb Paşa'nın tavsiyesi üzerine Şeyhülislam olan Küçük Çelebizâde Âsım Efendi (ö. 1173/1759-1760)'nin de bir *Münşeât*'ı mevcuttur. Bu eserde Râgıb Paşa'nın Mısır, Rakka, Halep Valiliği ve sadrazamlık dönemine ait çeşitli kimselere yolladığı 9 adet mektubu bulunmaktadır (Unan, 2013, s. 27-33, 46, 76-77, 162).

Sonuç

XVIII. yüzyılın gözde münşeâtları arasında yer alan Râgıb Paşa'nın *Münşeât*'ı, dönemin siyasi ve sosyal tarihi ile devletin bürokratik ve diplomatik karakterini açıklar mahiyettedir. Yukarıda da açıklandığı üzere Paşa'nın bu eserinde, I. Mahmud dönemine damga vurmuş, doğuda Nâdir Şâh sorunu ve batıda 1736-1739 Savaşları açısından çok ehemmiyetli belgelere ulaşılmaktadır. Bununla birlikte dış tehlikelere karşı askerî teknolojinin önemini bilen Osmanlı Devleti'nin, top dökümü ve kalyon inşasına dair çalışmaları bu döneme ait telhislerden öğrenilmektedir. Ayrıca İran dışında Avusturya, İtalya ve İsveç ile yapılan müzakerelere dair telhisler ise devletin uluslararası ilişkileri açısından ehemmiyetlidir. Ayasofya'da âlimler arası yaşanan ilmî tartışmanın geçtiği mektup, önemli vakalar üzerine gerçekleştirilen merasimlere dair telhisler devrin yalnızca tarihî ehemmiyet taşımayan aynı zamanda kültürel ve teşrifat meselelerini içeren vesikalardır. Ayrıca münşeâtta bulunan birçok belge suretinin Vakanüvis Subhî Efendi *Târih*'i ile örtüşmesi, tarihî bilgi ve belgenin sahihliği açısından çok önemli misallerdendir. Aynı şekilde Râgıb Paşa ile Âkif Mehmed Beyefendi, Abdullah Nâîli Paşa, Ahmed Resmî Efendi, Küçük Çelebizâde Âsım Efendi, Pirizâde Mehmed Efendi, Şeyhülislam Esad Efendi, Fıtnat Hanım, Hoca Neşet ve Haşmet arasında geçen ilişkiler Paşa'nın biyografisine katkı sağlayabilecek diğer hususlardandır.

Yurtiçi ve yurtdışında birçok nüshası bulunan bu eser, kendi döneminde ve sonrasında yetiyecek kâtiplere, münevverlere, bürokratlara ve kalemiye mensuplarına başvuru kaynağı oluşturması bakımından çok yönlü bir eser olmuştur. Yurtdışında bulunan nüshalar üzerinde çalışılması durumunda, Paşa'nın kaleminden çıkan ve daha önce bilinmeyen farklı mektup suretlerini tespit etme ihtimali de bulunmaktadır.

Kaynaklar

Afyoncu, E., (2012), *Teşrifatçı Mehmet Âkif Bey-Târih-i Cülûs-ı Sultân Mustafa Hân-ı Sâlis/Sultan Üçüncü Mustafa Tarihi (İnceleme-Tıpkıbasım)*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

Ahışhalı, R., (2001), *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*, TATAV, İstanbul.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 159-172

Aksan, V., (1997), *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmed Resmî Efendi (1700-1783)*, çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Aktepe, M., (1976), *Şemdânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi, Mür'î't-tevârih*, C. I, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.

Arslan, M.-Aksoyak, İ., (1994), *Haşmet Külliyyatı*, Sivas.

Aycibin, Z., (2002), *Ahmed Resmî Efendi'nin Hamîletü'l-küberâ'sı ve Müstakimzâde Zeyli, Belgeler*, C. XXII, sy. 26 (2001), 183-226, Ankara.

Aydınır, M., (2005), *Koca Râgıb Mehmed Paşa-Hayatı ve Dönemi: 1699-1763*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi S. B. E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

_____, (2007), *Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, Subhî Tarihi (Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

_____, (2007), "Râgıb Paşa", *TDVİA*, C. 34, s. 403-406, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul.

Aynur, H.- vd, (2012), *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII-Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırkamarı*, Turkuaz Yay., İstanbul.

Bostan, İ., (2010), *Osmanlılar ve Deniz, Deniz Politikaları, Teşkilat, Gemiler*, Küre Yayınları, İstanbul.

Derdiyok, İ. Ç., (1999), Osmanlı Devrinde Mektup Yazma Geleneği, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 9, s. 731-740, Yeni Türkiye Yay, Ankara.

Dîvân-ı Râgıb, (Hicri 1253), Bulak Matbaası, Bulak.

Erzi, A.-Lugal N., (1956), *Tacizade Sadi Çelebi Münşeât*, İstanbul Matbaası, İstanbul.

_____, (1956), *Fatih Devrine Ait Münşeât Mecmuası*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul.

Eski Tarz Mektup Suretleri, Süleymaniye Küt., Reşid Efendi, nr. 1059/4.

Gültekin, H., (2015), *Türk Edebiyatında İnşâ*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara.

_____, (2015), "Koca Râgıb Paşa'dan Nâdir Şâh'ın Nedimi Mirza Zeki'ye Cevâb-nâme", *The Journal of Academic Social Science Studies*, S: 38, s. 61-70, Bahar 2015, http://www.jasstudies.com/Makaleler/589317362_5-Do%20C3%A7.%20Dr.%20Hasan%20G%C3%9CLTEK%C4%B0N.pdf, Erişim Tarihi: 03.02.2016, 15:45.

-----, (2015), "Koca Râgıb Paşa Münşeât'ında Nâdir Şâh ve Caferî Mezhebi Tartışmalarına Dair Mektuplar", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma*

- Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 159-172
Dergisi, 76, s. 55-76, [http : // www. hbvdergisi. gazi. edu. tr / index. php / TKHBVD / article / download / 1811 / 1442](http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/download/1811/1442), Erişim Tarihi: 05.03.2016, 11:50.
- Haksever, H., (2009), “Münşeatlarda Yer Alan Tarihi Bilgiler”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), s. 24-31, Uşak.
- _____, (2016), Koca Râgıb Paşa'nın Padişaha Gönderdiği Üç Telhis, *Journal of Turkish Language and Literature*, Volume 2, Issue 1(Winter), s. 167-174.
- Hamadeh, S., *Şehr-i Sefâ-18. Yüzyılda İstanbul*, İletişim Yay., İstanbul.
- İlgürel, M.-Ahışalı R., (1992), *Ahmed Resmî Efendi, Halîfetü'r-rüesâ (Sefînetü'r-rüesâ)*, Enderun Yay., İstanbul.
- İnalçık, H., (2015), *Has-bağçede 'Aş u Tarab Nedimler Şairler Mutribler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul.
- İnciciyan, P., (1956), *XVIII. Asırda İstanbul*, çev. Hrand D. Andreasyan, Eren Yay., İstanbul.
- İsen, M., (1998), “Hoca Neşet”, *TDVİA*, C. 18, s. 403-406, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul.
- İzgöer, A., (2003), *Tahkik ve Teyfik (Osmanlı-İran Diplomatik Münasebetlerinde Mezhep Tartışmaları)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Kurtaran, U., (2014), *Bir Zamanlar Osmanlı Sultan I. Mahmud ve Dönemi 1730-1754*, Atıf Yayınları, Ankara.
- Kütükoğlu, B., (1994), *Vekayi'nüvis-Makaleler*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.
- Kütükoğlu, M., (2013), *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.
- Münşeat ve Divân-ı Râgıb*, Topkapı SMK, Emanet Hazinesi, nr. 1468.
- Münşeat*, Süleymaniye Küt., Râgıb Paşa, nr. 1191.
- Münşeat-ı Râgıb*, Millet Küt., Ali Emiri Edebiyat, nr. 391.
- Münşeat*, İstanbul Üni. Nadir Eserler Küt., nr. 1466.
- Oral, Y., (1966), Kadı Ömer Efendi, *Ruznâme-i Sultan Mahmud Han (Mahmud I. Hakkında 1153/1740-1157/1744 Arası Ruznâme)*, İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü Mezuniyet Tezi, İstanbul.
- Özarslan, E., (2007), *Harf İnkılâbından Önce Neşredilmiş Türkçe İnşâ, Kitabet, Münşeat Kitapları*, Atatürk Üniversitesi T. A. E. Dergisi, S. 34, s. 63-78 Erzurum.
- Özel, H., (2014), *Koca Râgıb Mehmed Paşa'nın Münşe'ât ve Telhîsâtı (Değerlendirme-Metin)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 159-172

Pakalın, M. Z., (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 3, s. 449, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Tarım, Z., (2006), *Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Sarayı'nda Bayram Törenleri*, Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan, s. 573-594, İstanbul.

Telhîsât, Medine Kral Abdülaziz Küt., Şeyh Arif Hikmet Mahtûtât, nr. 901/100.

Telhîsât-ı Râgıb Paşa, Süleymaniye Küt., Reşîd Efendi, nr. 725.

Telhîsât-ı Râgıb, Süleymaniye Küt., Atıf Efendi, nr. 2028.

Unan, F., (2013), *Küçük Çelebizâde İsmâ'ül Âsım Efendi*, Münşe'ât-ı Âsım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

_____, (2014), *Menâhicü'l-İnşâ*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Uzun, F., (2000), *Fethiyye-i Belgrad (Belgrad Hakkında Râgıp Paşa'ya Ait Bir Risâle-1739)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.